

*Əlyazması hüququnda*

**SƏFƏROV FUAD NUŞRƏVAN OĞLU**

**CİNAYƏT PROSESİNDƏ MƏHKƏMƏ NƏZARƏTİ  
QAYDASINDA İCRAATIN PROBLEMLƏRİ**

5612.01 – Cinayət prosesi, kriminalistika və məhkəmə ekspertizası;  
əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

**A V T O R E F E R A T I**

**BAKI – 2016**

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin «Cinayət prosesi» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Elmi rəhbər:** **F.M. ABBASOVA**  
hüquq üzrə elmlər doktoru,  
professor

**Rəsmi opponətlər:** **F.M. CAVADOV**  
hüquq üzrə elmlər doktoru,  
professor

**A.Ə. TEYMUROV**  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,

**Aparıcı təşkilat:** AR DİN Polis Akademiyası

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işinin müdafiəsi «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2016-cı il tarixdə saat \_\_: \_\_-da FD.01.103 saylı Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

**Ünvan:** AZ 1143, Bakı ş., H. Cavid pr. 115, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « \_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2016-cı il tarixdə göndərilmişdir.

**FD.01.103 saylı**  
**Dissertasiya Şurasının**  
**elmi katibi, h.ü.f.d., dosent**

**X.Ə. Bayramzadə**

## İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

**Mövzunun aktuallığı.** Son illərdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlət fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi cinayət mühakimə icraatında da aktual məsələdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Əsas qanunun bu müddəası Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 12-ci maddəsində (*Konstitusiya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması*) öz inkişafını tapmaqla cinayət mühakimə icraatında bütün prosessual institutların realizə edilməsi zamanı rəhbər tutulur. Bununla belə, məlumdur ki, insanlara bu və ya digər sahədə hüququn verilməsi özü-özlüyündə həmin hüquqların realizəsini təmin etmir. Bunun üçün iki əsas şərt tələb olunur. Birincisi, qanun insanlar üçün hüquqları bəyan etməklə kifayətlənməməli, onların real olaraq həyata keçirilməsinin mexanizmlərini də təsbit etməlidir. İkincisi isə, qanun həmin hüquqların gözləniləcəyinə təminatlar verməlidir. Prosesual hüquqlara münasibətdə belə təminatlara prosesual təminatlar deyilir. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində məhkəmə nəzarəti institutu məhz müstəqillikdən sonra təsbit edilmiş əsas prosesual təminatlardan biridir.

Hazırda məhkəmə nəzarəti institutu cinayət prosesində məhkəməyədək icraat zamanı insan və vətəndaşın konstitusion hüquqları ilə əlaqədar olan bir sıra əhəmiyyətli məsələlərin həlli zamanı qanunçuluğun əsas təminat vasitələrindən biridir.

Bununla belə, cinayət mühakimə icraatında məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatın hazırkı prosedurlarının və təcrübənin özündə də müəyyən qüsurlar və problemlər mövcuddur. Bu problemlərin mövcud olma səbəbləri müxtəlif olsa da, onların birmənalı olaraq aradan qaldırılması zərurəti danılmazdır. Birinci instansiya məhkəmələrinin, apellyasiya məhkəmələrinin və Məhkəmə Hüquq Şurasının təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, hələ də təcrübədə məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatı həyata keçirən hakimlər qanun pozuntularına yol verirlər, bəzən məhkəmə nəzarətinə dair qüvvədə olan qaydaların tətbiq edilməsində çətinlik çəkirlər.

Digər tərəfdən qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin məhkəmə nəzarəti qaydasında icraata aid olan müddələrinin bir hissəsində boşluqlar və ziddiyyətlər mövcuddur. Bu fakt da, öz-özlüyündə cinayət mühakimə icraatında məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatın müasir problemlərindən biri, bəlkə də, ən əsası kimi çıxış edir.

Nəhayət, nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəmə nəzarəti institutu Azərbaycan Respublikasının təcrübəsi üçün nisbətən yenidir. Bu, o de-

məkdir ki, onun təcrübi məsələləri ilə yanaşı, konseptual-nəzəri məsələləri də müəyyən məqamlarda hüquq ictimaiyyəti üçün «qaranlıq» qallmaqdadır. Deməli, müasir dövrdə cinayət prosesində məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatın problemlərinə dair tədqiqat işlərinin aparılması həm də ona görə aktualdır ki, milli cinayət-prosessual hüquq doktrinasında bu institutun mahiyyəti və izahına dair nəzəri biliklərə obyektiv ehtiyac duyulur.

**Mövzunun işlənmə dərəcəsi.** İndiyə kimi Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsinə dair müstəqil elmi tədqiqat işi yazmış yalnız bir müəllif mövcuddur – E.E.İbrahimov (*Məhkəmə nəzarətinin funksiyaları. Hüquq elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2009-cu il*).

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsinin ayrı-ayrı problemləri milli müəlliflər tərəfindən, bir qayda olaraq, dərsləklərin (*məsələn, M.Ə.Cəfərquliyev, F.M.Abbasova*), monoqrafiyaların (*məsələn, M.S.Qəfərov, F.Y.Xəlilov və s.*) hissələri və ayrı-ayrı məqalələr miqyasında (*məsələn, N.Bayramov, A.Burçayeva, V. Öməröv, V. Əhmədov və s.*) tədqiq edilmişdir.

Məhkəmə nəzarətinin problemlərinə dair müstəqil tədqiqat işləri yazmış müəlliflərə daha çox əcnəbi müəlliflər arasında rast gəlinir. Onlara Y.Y.Alontseva (*Полномочия следователя по производству следственных действий, выполняемых с разрешения суда. Дисс. ... к.ю.н. Москва, 2006*), R.R.Маqızov (*Судебный контроль за законностью и обоснованностью применения мер процессуального принуждения. Дисс. ... к.ю.н., Нижний Новгород, 2004*), Nikitina O.V. (*Суцность и значение судебного контроля при применении иных мер процессуального принуждения в досудебном производстве (в порядке гл. 14 УПК РФ). Дисс. ... к.ю.н., Челябинск, 2006*), Serebrov D.O. (*Судебный контроль за законностью и обоснованностью производства следственных действий, ограничивающих конституционные права и свободы личности. Дисс. ... к.ю.н., Н.Новгород, 2004*) və s. kimi müəllifləri nümunə göstərmək olar.

**Tədqiqatın obyektı.** Dissertasiya tədqiqatının obyektləri birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan, davam edən və xitam olunan cinayət-prosessual hüquq münasibətləri, eləcə də, həmin hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəlmiş hüquqi prosedurlardır. Tədqiq olunan cinayət-prosessual hüquq münasibətləri məhkəməyədək icraatın bir sıra məsələləri ilə bağlı olduğu üçün məhkəmə qərarı əsasında təbiiq edilən prosesual məcburiyyət tədbirlərinin təbiiq edilməsi, məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi, həmçinin, ibtidai araşdırmanı həyata keçirən vəzifəli şəxslərin prosesual hərəkətləri (hərəkətsizliyi) və qərarlarından şikayət verilməsi

zamanı yaranan hüquq münasibətləri də tədqiqat obyektinə əhatə edilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan hüquq münasibətləri isə tədqiqatın obyektinə aid edilməmişdir. Tədqiq olunan hüquqi prosedurlar, öz növbəsində, həm məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən məhkəmələrə müraciət (şikayət) edilməsi qaydalarını, həm də həmin müraciətlərin (şikayətlərin) məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən məhkəmələr tərəfindən həll edilməsi qaydalarını ehtiva edir.

**Tədqiqatın predmeti.** Dissertasiya tədqiqatının predmetini tədqiqat obyektinin müxtəlif aspektlərini özündə əks etdirən mənbələr təşkil edir. Belə ki, məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin və həmin hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəlmiş hüquqi prosedurların konseptual məsələləri nəzəri mənbələr əsasında öyrənilmişdir. Onlara müxtəlif monoqrafiyalar, dissertasiyalar, kommentariyalar və s. elmi əsərlər aiddir. Tədqiqat obyektinin təcrübi məsələləri isə, müxtəlif məhkəmə qərarlarının öyrənilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi hesabına tədqiq edilmişdir. Tədqiqatın predmeti kimi, həmçinin, rəsmi statistik göstəricilər də çıxış etmişdir.

**Tədqiqatın məqsədi** birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edə biləcək təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması, elmi əhəmiyyətli və yenilik xarakterli konkret nəticələrin əldə edilməsidir.

**Tədqiqatın vəzifələri** dissertasiya işinin əsas məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- cinayət-prosessual funksiyalar haqqında təlimin əsas müddəalarını öyrənmək, nəzəriyyədə cinayət-prosessual funksiyaların anlayışı, sistemi, ayrı-ayrı növləri barədə bildirilmiş fikirləri ümumiləşdirmək;

- cinayət mühakimə icraatında məhkəmələrin yerinə yetirdiyi əsas prosessual funksiya ilə yanaşı onun digər funksiyalarının da sistemini müəyyən etmək, onların mahiyyətini müəyyənləşdirmək, məhkəmə nəzarəti funksiyasına məhkəmənin digər funksiyaları sistemində baxmaq;

- məhkəmə nəzarəti qaydasında tətbiq edilən ən ciddi prosessual məcburiyyət növü olduğu üçün həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin hüquqi tənzimləmə və təcrübi problemlərini müstəqil şəkildə araşdırmaq;

- cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək hissəsini həyata keçirən və digər vəzifəli şəxslərin prosessual hərəkətləri (hərəkətsizliyi) və qərarlarını məhkəmə nəzarətinin obyektinə kimi tədqiq etmək;

- cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək hissəsində həbslə əlaqədar olmayan prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsinə məhkəmə nəzarətinin obyektinə kimi baxmaq;

– cinayət prosesində istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi məsələlərinin məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsi kontekstindən tədqiq etmək;

– təcrübənin öyrənilməsi və ondan problemlərin müəyyən edilməsi üçün ümumiləşdirilmiş şəkildə istifadə edilməsi;

– müvafiq statistikanın öyrənilməsi və ümumiləşdirilmiş şəkildə istifadə edilməsi;

– aşkar edilmiş qanunvericilik boşluqlarının, ziddiyyətlərinin aradan qaldırılması üçün əsaslandırılmış təkliflərin işlənilib hazırlanması.

**Tədqiqatın metodologiyası və metodikası.** Dissertasiya tədqiqatı dialektik idrak təliminin müddəalarına əsaslanmaqla aparılmışdır. Tədqiqatın metodikasında sistemli təhlil metoduna üstünlük verilməklə, analiz, sintez, müqayisə, situasiyaların modelləşdirilməsi, statistik təhlil, təcrübə ümumiləşdirmə və s. elmi metodlardan istifadə edilmişdir.

**Tədqiqatın nəzəri əsasını** əsasən müasir cinayət-prosessual hüquq ədəbiyyatı təşkil etmişdir. Dissertasiya tədqiqatının aparılması zamanı C.H.Mövsümov, M.Ə.Cəfərquliyev, F.M.Abbasova, C.İ.Süleymanov, M.S.Qəfərov, F.Y.Xəlilov kimi milli, eləcə də, L.Y.Vladimirov, M.S.Stroqoviç, N.A.Qromov, S.V.Burmaqın, V.A.Davidov, V.Q.Dayev, N.V.Joqın, N.N.Kovtun, P.A.Lupinskaya, O.V.Nikitina, İ.L.Petruxin, A.P.Rijakov, L.V.Yartsev və s. kimi əcnəbi müəlliflərin əsərlərindən istifadə edilmişdir.

**Tədqiqatın empirik əsası** kimi məhkəmə təcrübəsi çıxış etmişdir. Dissertasiya işinin yazılması zamanı çoxsaylı cinayət işləri öyrənilmiş, təcrübəli hakimlər, prokurorlar, vəkillər və müstəntiqlərlə şifahi söhbətlər aparılmışdır. İşin məzmununda Məhkəmə Hüquq Şurasının bir neçə qərarının məzmunundan istifadə edilmişdir.

**Tədqiqatın normativ əsasını** Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Cinayət-Prosessual Məcəlləsi başda olmaqla, milli qanunvericilik aktları (qanunlar), beynəlxalq hüquqi sənədlər, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarları və müqayisəli tədqiqat aparılan hissələrdə bəzi xarici dövlətlərin cinayət-prosessual qanunvericiliyi təşkil etmişdir.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi** müdafiəyə təqdim edilən əsas müddəaların elmi yenilik xarakterli olması ilə əsaslandırılır. Dissertasiyada ilk dəfə məhkəmə nəzarəti qaydasında tətbiq edilən qətimkan tədbirləri sistemində girovun həbsə alternativ qətimkan tədbiri kimi deyil, müstəqil qətimkan tədbiri kimi tətbiq edilməsini təmin edə biləcək qanunvericilik modeli işlənmiş, məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatın aparılması zamanı məhkəmə iclasının formasında islahat aparılmasının zəruriliyi əsaslandırılmış, məhkəməyə şikayət verilməsinə yol verilən cinayət təqibi orqanının hərəkətləri (hərəkətsizlikləri) və qərarlarının yeni siste-

mi (mövcud sistemin yeni elementləri) təklif edilmiş və s. yenilik xarakterli təkliflər verilmişdir.

### **Müdafiəyə təqdim edilən əsas müddəalar.**

1) Müəllif tərəfindən təklif edilir ki, AR CPM-in 157.1-ci maddəsində «aidiyyətin sübut edilməsi» ifadəsi əvəzinə, «əsaslı şübhələrin mövcudluğu» ifadəsindən istifadə edilsin. Arqument kimi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin müvafiq təcrübəsi və milli cinayət-prosessual qanunvericiliyin təqsirsizlik prezumpsiyasına aid olan müddələrin birindən istifadə edilir (*AR CPM-in 21.2-ci maddəsinə əsasən, şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir*). Əsaslandırılır ki, təklif edilən hüquqi konstruksiya, hazırda qüvvədə olan hüquqi konstruksiyadan fərqli olaraq, şəxsin cinayət törətməsinə əsaslı şübhələrin mövcud olduğu halda, bilavasitə təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyi məsələsinə heç bir hüquqi münasibət bildirmədən onun barəsində ibtidai həbs məsələsinin həll edilməsinə imkan verir. Qeyd edilənlərlə əlaqədar olaraq, AR CPM-in 157.1-ci maddəsinin aşağıdakı yeni redaksiyada verilməsi təklifi irəli sürülür:

***«157.1. Təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq şəxs tərəfindən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə əsaslı şübhələr olmadıqda, o, həbs oluna və ya zərurət olmadıqda həbsdə saxlanıla bilməz».***

2) Müəllif tərəfindən bildirilir ki, həbs və ona alternativ olan ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin tətbiqinin prosesual və maddi əsasları bir-birindən tam olaraq fərqlənir. Ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin həbs barədə qərar qəbul edildikdən sonra müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında məhkəmə tərəfindən seçilməsi nəzərə alınarsa, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, məhkəmə həbs qətimkan tədbirini seçərkən onun ən azı prosesual əsaslarını düzgün müəyyənləşdirməmişdir. Çünki həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zamanı məhkəmə şəxsin cəmiyyətdən tam təcrid edilməklə həbsdə saxlanması üçün prosesual əsasları müəyyənləşdirmiş olur. Lakin sonradan müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaması və cəmiyyətdən tam təcrid edilməməsini müəyyənləşdirir. Əsaslandırılır ki, ev dustaqlığının maddi və prosesual əsaslarının mövcud olduğu halda ittiham tərəfinin məhkəməyə ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə müraciət etmək imkanının olması daha məqsədəuyğun olardı. Təklif edilir ki, AR CPM-də ev dustaqlığı qətimkan tədbiri həbsə alternativ qətimkan tədbiri kimi deyil, müstəqil və əsas qətimkan tədbiri kimi nəzərdə tutulsun. Bunun üçün AR CPM-də aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsi təklif edilir:

AR CPM-in 154.4-cü maddəsinin üçüncü cümləsinin əvvəlindən ***«ev dustaqlığı və»*** sözləri çıxarılmalı, həmin cümlədə ***«tədbirləridir»*** sözü ***«tədbiridir»*** sözü ilə əvəz edilməlidir; AR CPM-in 156.2-ci maddəsinin son cümləsinin əvvəlindən ***«ev dustaqlığı və ya»*** sözləri çıxarılmalıdır;

AR CPM-in 157.5-ci maddəsinin birinci cümləsi Məcəllədən çıxarılmalıdır; AR CPM-in 159.4-cü maddəsindən «*həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi, habelə*» sözləri çıxarılmalıdır; AR CPM-dən 163.2-ci maddə çıxarılmalıdır; AR CPM-in 163.4-cü maddəsi aşağıdakı redaksiyada verilməlidir: «*Ev dustaqlığı, onun müddətinin müəyyən edilməsi və uzadılması, ev dustaqlığından azad etmə barədə qərarların qəbul edilməsi əsasları və qaydası bu Məcəllə ilə tənzimlənir*».

3) Müəllif tərəfindən məhkəmə nəzarəti qaydasında həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üzrə məhkəmə iclasının qanunla müəyyən edilmiş prosessual forması tənqid edilir. AR CPM-in 447.1-ci maddəsi məhkəmə nəzarəti qaydasında həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üzrə məhkəmə iclasının bütün hallarda qapalı keçirilməli olmasını nəzərdə tutur. İşin məzmununda əsaslandırılır ki, məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş konkret halların (*burada AR CPM-in prinsip-norması olan 27.1-ci maddəsində sadalanan hallar nəzərdə tutulur*) olmadığı təqdirdə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə icraat üçün qapalı iclas formasının müəyyən edilməsi, həm qüvvədə olan digər konstitusion və cinayət-prosessual normalarla ziddiyyət yaradır, həm də məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatı açıq məhkəmə iclası formasının bütün müsbət cəhətlərindən məhrum edir. Təklif edilir ki qeyd edilən problemin həll üçün AR CPM-ə aşağıdakı əlavə və dəyişikliklər edilsin:

AR CPM-in 442.3-cü maddəsi aşağıdakı redaksiyada verilməlidir: «**442.3. Bu Məcəllənin 442.2-ci maddəsində göstərilən vəsatət, təqdimat və şikayətlərə məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən məhkəmənin hakimi tərəfindən təkbəşinə və bu Məcəllənin 27.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, açıq məhkəmə iclasında baxılır**»; AR CPM-in 447.1-ci maddəsində «*təkbəşinə*» sözündən sonra «**qapalı məhkəmə iclasında**» sözləri çıxarılmalıdır; AR CPM-in 447.3-cü maddəsində «*məsələləri üzrə*» sözlərindən sonra «**qapalı**» sözü çıxarılmalıdır; AR CPM-in 450.1-ci maddəsindən «**qapalı məhkəmə iclasında**» sözləri çıxarılmalıdır; AR CPM-in 453.2-ci maddəsində «**qapalı məhkəmə iclasında**» sözləri çıxarılmalıdır.

4) Müəllif tərəfindən əsaslandırılır ki, AR CPM-in 449-cu maddəsinin adında və məzmununda «**cinayət prosesini həyata keçirən orqan**» ifadəsi əvəzinə «**vəzifəli şəxslər**» ifadəsindən istifadə edilməsi daha məqsəduşğundur, çünki «cinayət prosesini həyata keçirən orqan» terminindən fərqli olaraq, «vəzifəli şəxslər» termini tutulan şəxsin həbsdə saxlanılma yerlərində saxlanılmasını həyata keçirən (müvəqqəti saxlama yerlərinin və istintaq təcridxanalarının rəhbərliyi və əməkdaşları), eləcə də, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxsləri də əhatə edir, bununla da maddənin adı və məzmunu arasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırır.



5) İşdə qeyd edilir ki, AR CPM-in 449.1-ci maddəsində yalnız cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosessual hərəkətlərindən söhbət getsə də, əslində, bir sıra hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hərəkətsizliyindən də AR CPM-in 449-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada şikayət verilə bilər. Cinayət prosesində vəzifəli şəxslərin hərəkətsizliyi onların qeyri-qanuni hərəkətlərinin vurduğu ziyan qədər, bəzən daha çox ziyanın vurulmasına, insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb ola bilər. Cinayət prosesində vəzifəli şəxslərin hərəkətsizliyi qəbul edilməli olan qərarın qəbul edilməməsində və ya vaxtında qəbul edilməməsində, həyata keçirilməli olan prosessual hərəkətin həyata keçirilməməsində və ya vaxtında həyata keçirilməməsində, şəxsə verilməli olan məlumatın (cavabın) verilməməsində və ya vaxtında verilməməsində, həll edilməsinə görə məsul olduğu vəsatət və müraciətlərə baxılmamasında və ya vaxtında baxılmamasında, vəzifə səlahiyyətlərindən irəli gələn nəzarətedici və ya təşkilati-idarəedici xarakterli hüquqlardan, eləcə də aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması və yeni qanun pozuntularının qarşısının alınması üçün onun səəncamında olan hüquqi reaksiya imkanlarından lazımınca istifadə edilməməsində və ümumiyyətlə, aktiv əməli fəaliyyətin tələb edildiyi sair hallarda əsassız passivliyin göstərilməsində ifadə edilə bilər. Müəllif tərəfindən əsaslandırılır ki, AR CPM-in 449-cu maddəsində yalnız müvafiq «hərəkətlər»dən bəhs edilməsi şikayət vermək hüququnun mahiyyətinin doğru dərk edilməsinə maneə yaradır. Bu səbəbdən, həmin maddənin mətnində istifadə edilmiş «**hərəkət**» sözündən sonra mötərizə içərisində «**hərəkətsizlik**» sözünün də əlavə edilməsi təklif edilir.

6) Qeyd edilir ki, AR CPM-in 449.3-cü maddəsinin quruluşu qüsuruludur, çünki bu normada təsbit edilmiş siyahıda AR CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhkəməyə barəsində şikayət verilməsi mümkün olan hərəkət və qərarların dairəsi tam nəzərdə tutulmamışdır. Belə ki, cinayət prosesinin iştirakçısı qismində tanınmanın rədd edilməsi (*AR CPM mad. 119.3.1*), habelə təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi barədə vəsatətin və ya xahişin rədd edilməsi hallarında da (*AR CPM mad. 123.4*) AR CPM hüquqları pozulmuş şəxslərə məhkəməyə şikayət etmək hüququ verir, lakin 449.3-cü maddədə adı çəkilən hallar kənarda qalmışdır. Eynilə, AR CPM-in 173-cü maddəsinə əsasən, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi, cinayət prosesinin digər maraqlı iştirakçıları cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya dəyişdirilməsi barədə qərarından ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, yaxud məhkəməyə şikayət edə bilərlər. Müəllif tərəfindən əsaslandırılır ki, yuxarıda sadalanan halların hər biri AR CPM-in 449.3-cü maddəsinə müəyyən edilmiş sistemə aid edilməlidir.

7) Dissertasiyada, müəllif tərəfindən AR CPM-in 444-cü maddəsinin aşağıdakı redaksiyada təkmilləşdirilmiş doktrinal modeli təklif edilir:

*«Maddə 444. Məhkəmə qərarı əsasında tətbiq edilən prosessual məcburiyyət tədbirləri*

*444.1. Bu Məcəllənin 152-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma və ya 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma müddətinin uzadılması yalnız məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilir.*

*444.2. Aşağıdakı qətimkan tədbirləri yalnız məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilir:*

*444.2.1. həbs;*

*444.2.2. girov;*

*444.2.3. ev dustaqlığı;*

*444.2.4. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin vəzifədən kənarlaşdırılması.*

*444.3. Cinayət təqibi orqanının tələbləri yerinə yetirilmədikdə şəxsin ekspertizadan keçirilməsi üçün onun tibb müəssisəsinə çatdırılması və yerləşdirilməsi məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilir».*

8) Dissertasiya işinin məzmununda, həmçinin, AR CPM-in 449-cu maddəsinin aşağıdakı redaksiyada təkmilləşdirilmiş doktrinal modeli təklif edilir:

*«Maddə 449. Vəzifəli şəxslərin prosessual hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) və ya qərarlarından məhkəməyə şikayət verilməsi*

*449.1. Məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə aşağıdakı vəzifəli şəxslərin prosessual hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) və ya qərarlarından şikayət verilə bilər:*

*449.1.1 – 449.1.5-ci maddələrin hazırkı redaksiyası saxlanılsın.*

*449.2. Vəzifəli şəxslərin prosessual hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) və ya qərarlarından aşağıdakı şəxslər şikayət vermək hüququna malikdirlər:*

*449.2.1 – 449.2.3-cü maddələrin hazırkı redaksiyası saxlanılsın.*

*449.3. Bu Məcəllənin 449.2-ci maddəsində göstərilən şəxslər aşağıdakılarla bağlı vəzifəli şəxslərin prosessual hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) və ya qərarlarından məhkəməyə şikayət vermək hüququna malikdirlər:*

*449.3.1 – 449.3.7-ci maddələrin hazırkı redaksiyası saxlanılsın.*

*449.3.8. cinayət prosesinin iştirakçısı qismində tanınmanın rədd edilməsi, həmçinin, cinayət prosesinin iştirakçısı qismində tanınma üçün ərizənin verildiyi gündən 1 (bir) ay müddətində ərizə üzrə qərarın çıxarılmaması;*

*449.3.9. müdafiə üçün təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi barədə vəsatətin və ya xahişin rədd edilməsi, həmçinin, müvafiq vəsatətin və ya*

*xahişin verildiyi andan 7 (yeddi) gün müddətində vəzifəli şəxs tərəfindən qərarın qəbul edilməməsi;*

*449.3.10. qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya dəyişdirilməsi».*

9) Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin istintaq hərəkətlərinə və məhkəmə nəzarətinə həsr edilmiş normalarının öyrənilməsi belə deməyə əsas verir ki, AR CPM-in 177.3-cü maddəsinə məhkəmə qərarı ilə məcburi həyata keçirilməsinə yol verilən istintaq hərəkətlərinin heç də hamısı aid edilməmişdir. İlk növbədə, onu qeyd etmək lazımdır ki, AR CPM-in 246.2-ci maddəsinə əsasən, həmin maddədə qeyd edilən hallardan başqa, digər hallarda şəxsi axtarış və götürmənin məcburi aparılması üçün də məhkəmənin qərarı tələb edilir. İkincisi, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi istintaq hərəkəti də AR CPM-in 177.3-cü maddəsinin müəyyən etdiyi sistemə, yəni məcburi aparılması üçün məhkəmə qərarı tələb edilən istintaq hərəkətlərinin sisteminə deyil, məhkəmə qərarı əsasında tətbiq edilən prosesual məcburiyyət tədbirlərinə aid edilmişdir (*AR CPM-in 444.2.2-ci maddəsi*). Müəllif tərəfindən qeyd edilir ki, istintaq hərəkəti kateqoriyası ilə prosesual məcburiyyət tədbiri kateqoriyasının belə qarışdırılması məqsədəuyğun deyildir. Təklif edilir ki, AR CPM-in 177.3-cü maddəsinin məzmununda 177.3.6 və 177.3.7-ci maddələri onların hazırki redaksiyaları əvəzinə aşağıdakı yeni redaksiyada verilsin:

*«177.3.6. şəxsi axtarış və götürmə (bu Məcəllənin 246.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallardan başqa);*

*177.3.7. tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi;».*

**Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti** ondadır ki, o, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində məhkəmə nəzarəti funksiyasının problemlərinə həsr edilmiş azsaylı müstəqil elmi tədqiqat işlərindən biridir. Dissertasiya işinin məzmununda əksər konseptual məsələlərə dair mövcud fikirlərin ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edilməsi də işin nəzəri əhəmiyyətini artırır. Bundan başqa, dissertasiya işi müstəqil bir mənbə kimi hüquqsünaslıq ixtisası üzrə təhsil verən ali təhsil müəssisələrində bakalavr və magistr hazırlığı üzrə ayrı-ayrı kursların tədrisi prosesində vəsait kimi istifadə edilə bilər.

**Dissertasiyanın təcrübi əhəmiyyəti** ondadır ki, onun məzmununda Cinayət-Prosessual Məcəllənin bir neçə maddəsinin doktrinal qaydada şərhli verilmişdir və bu şərhərdən bilavasitə hüquq tətbiq etmə fəaliyyətində istifadə edilə bilər. Eyni zamanda, dissertasiya işinin məzmununda Cinayət-Prosessual Məcəllənin bəzi maddələrinin təkmilləşdirilmiş yeni modelləri də təklif edilmişdir ki, həmin modellərdən milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi işində istifadə etmək mümkündür. Nəhayət, tədqiqat işində təcrübənin öyrənilməsi əsasında məhkəmə nəzarəti qaydasında işlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən yol verilən tipik səhv-

lərin sistemi verilmişdir ki, bu sistemin öyrənilməsi gələcəkdə məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatların daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə xidmət edə bilər.

**Dissertasiyanın nəticələrinin aprobeiası.** Tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələr milli və xarici elmi jurnallarda, müxtəlif elmi konfransların materiallarında elmi məqalələr və tezislər şəklində dərc edilmişdir. Dissertasiyanın ayrı-ayrı hissələri barədə Bakı Dövlət Universitetinin «Cinayət prosesi» kafedrasında illik hesabatlar formasında məruzələr edilmişdir.

**Dissertasiya işinin quruluşunu** onun məqsəd və vəzifələri şərtləndirmişdir. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

## İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **giriş** hissəsində, əənəvi olaraq, işin ümumi xarakteristikası verilmiş, yəni tədqiqat mövzusunun aktuallığı əsaslandırılmış, mövzunun elmi işlənmə səviyyəsi işıqlandırılmış, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri göstərilmiş, müdafiəyə təqdim edilən əsas müdələar sadalanmış, işin elmi yeniliyi izah edilmişdir və s.

Dissertasiyanın **I fəslı «Məhkəmə nəzarəti funksiyasının cinayət-prosessual funksiyalar sistemində yeri»** adlanır. Bu fəslin «**Cinayət-prosessual funksiyalar haqqında təlim**» adlanan birinci yarımfəslində qeyd edilir ki, cinayət-prosessual funksiyalar cinayət-prosessual hüquq elminin mərkəzi və əsas kateqoriyalarından biridir. Cinayət-prosessual fəaliyyət – cinayət prosesi iştirakçılarının prosesual qanunla müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilən hərəkətlərinin məcmusudur, cinayət-prosessual fəaliyyət kifayət qədər mürəkkəb xarakterlidir, bu fəaliyyət müxtəlif növlərə və istiqamətlərə malikdir, həmin növlər və istiqamətlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olsalar da, eyniyyət təşkil etmirlər və üst-üstə düşürlər. Cinayət-prosessual fəaliyyətin məhz belə bir-birindən fərqlənən istiqamətləri cinayət-prosessual funksiyalar hesab edilməlidirlər. Cinayət-prosessual funksiyaların bölgüsünün əsasında hər bir şəxsin və ya dövlət orqanının prosesual fəaliyyətinin məqsədi, yaxud onun prosesual hüquq və vəzifələri durur. Həqiqətən də, əgər cinayət-prosessual funksiyaların mövcudluğu cinayət mühakimə icraatının hər bir iştirakçısının fəaliyyətinin məqsədindən asılı olarsa, hər bir iştirakçı üçün yalnız ona xas olan funksiyaları ayırmaq mümkün olar. Bu zaman prosesual funksiyaların sayı cinayət prosesinin iştirakçılarının sayına uyğun gələ bilər. Lakin, hesab edirik ki, cinayət-prosessual funksiyaların proses iştirakçılarının rolu əsasında müəyyən edilməsi cəhdləri ayrı-ayrı qruplara bölünmüş iştirakçılarının rolu və maraqlarının məcmusunun

təhlili ilə məhdudlaşmalıdır, başqa sözlə, bir cinayət-prosessual funksiya özündə bir qrup iştirakçının fəaliyyət istiqamətini əks etdirə bilər. Məsələn, müdafiə funksiyası müdafiə tərəfinə aid olan subyektlər tərəfindən həyata keçirilir. Bunun anti-tezisinin qəbul edilməsi cinayət-prosessual funksiyaların sayının əsassız olaraq genişlənməsinə səbəb olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, prosessual funksiyaların müəyyən edilməsi zamanı yalnız prosessual məqsədin mövcud olması əsas tutularsa, prosessual hərəkətlərin sayı qədər çox prosessual funksiya saymaq olar. Həqiqətən, hər hansı bir hərəkəti edərkən və ya qərar qəbul edərkən proses iştirakçılarının hər hansı bir məqsədi olur. Buna görə də, cinayət-prosessual funksiya ayrılıqda götürülmüş bir hərəkət deyil, vahid məqsəd ətrafında birləşmiş hərəkətlər və qərarların məcmusudur. Cinayət-prosessual funksiyaların bölgüsünün və onların öz aralarında ayrılmasının məqsədi cinayət mühakimə icraatında çəkişməni təmin etməkdir. Cinayət mühakimə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi üçün cəmi üç prosessual funksiyanın fərqləndirilməsi tələb olunur: ittiham, müdafiə, işi həll etmə funksiyaları. Bütün cinayət-prosessual funksiyalar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir, onlardan birinə digərinə nisbətən daha çox əhəmiyyət vermək doğru deyil. Əsas funksiyalar hesab edilən funksiyalar bir-biri ilə ayrılmaz və harmonik əlaqədədir, onlardan istənilən biri qanunauyğun olaraq digər ikisinin də mövcudluğunu nəzərdə tutur, bu prosessual funksiyalardan hər biri yalnız ona görə mövcud olur və inkişaf edir ki, digər funksiyaların ikisi də mövcud olub, inkişaf edir.

Cinayət-prosessual funksiyalar sistemində üç əsas prosessual funksiyanın fərqləndirilməsi digər funksiyaların da mövcudluğunu istisna etmir. Bu, o deməkdir ki, cinayət prosesinin iştirakçıları aid olduqları tərəfə xas olan əsas prosessual funksiyalarla yanaşı digər prosessual funksiyalar da icra edirlər. Bu müddəə məhkəmə üçün də keçərlidir, onun işi həll etmə funksiyasının subyektli olması məhkəmə tərəfindən digər prosessual funksiyaların da icra edilməsini istisna etmir.

Cinayət-prosessual fəaliyyət subyektlərinin çoxfunksiyalı olması ilə üç əsas funksiya konsepsiyasının qarşılıqlı əlaqəsi mövcuddur. Bu qarşılıqlı əlaqənin mahiyyəti ondan idarətdir ki, hər bir subyektin həyata keçirdiyi çoxsaylı funksiyalar mütləq onun həyata keçirdiyi əsas cinayət-prosessual funksiya uyğun gəlməlidir, onunla ziddiyyət yaratmamalıdır. Əsas cinayət-prosessual funksiyaların təməl elementləri bu funksiyanın subyektli olmayan şəxslərin səlahiyyətlərində əks olunmamalıdır.

Bu fəslin «**Cinayət mühakimə icraatında məhkəmənin yerinə yetirdiyi prosessual funksiyaların sistemi**» adlanan ikinci yarım fəslində qeyd edilir ki, ədəbiyyatda cinayət prosesində məhkəmənin yerinə yetirdiyi

funksiyalar əsasən üç qrupa bölünür (*bu zaman təsnifat əsası kimi məhkəmənin əsas prosessual funksiyasının özü – işi həll etmə funksiyası götürülür*) və həmin qruplar daxilində də bu funksiyaların özünəməxsus təsnifatı aparılır. Beləliklə, cinayət prosesində məhkəmənin yerinə yetirdiyi funksiyalara aşağıdakı təsnifat daxilində baxmaq olar:

I. Cinayət prosesində məhkəmənin yerinə yetirdiyi əsas funksiya. Cinayət prosesində məhkəmənin yerinə yetirdiyi əsas funksiya işi həll etmə funksiyasıdır. İşə həll etmə dedikdə, cinayət işinə və ya cinayət təqibi üzrə digər materiallara məhkəmədə mahiyyəti üzrə baxılması və baxış nəticəsində müvafiq hökmün və ya digər yekun məhkəmə qərarının çıxarılması başa düşülür. Bu funksiyanın müstəsna subyektə məhkəmələrdir. Bəzən göstərilir ki, bu funksiya müəyyən mənada həm də təhqiqat orqanı, müstəntiq və prokuror tərəfindən (ibtidai istintaq mərhələsində) həyata keçirilir. Məsələn, cinayət işini başlamağı rədd etmək, qanuni əsaslar üzrə cinayət işinin xitam edilməsi və s.. Lakin bütün bunlarla bərabər işin mahiyyətcə qəti və son həlli məhkəməyə aiddir.

II. Əsas funksiyanın həyata keçirilməsi ilə birgə yerinə yetirilən funksiyalar. Məhkəmənin əsas funksiyası ilə birgə yerinə yetirilən cinayət-prosessual funksiyaların başlıca əlaməti onların işi həll etmə funksiyası ilə eyni prosedur daxilində, müəyyən mənada paralel olaraq icra edilməsidir. Bu funksiyalar işi həll etmə funksiyası ilə tam olaraq əhatə edilmir, çünki bilavasitə işi həll etmə funksiyasının əsas təyinatına xidmət etmirlər, lakin onun realizə edilməsi üçün zəmin yaradırlar. Hüquq ədəbiyyatının öyrənilməsi belə deməyə əsas verir ki, məhkəmənin əsas funksiyası ilə birgə yerinə yetirilən cinayət-prosessual funksiyalara aşağıdakılar aid edilə bilər:

***İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi (hüquq müdafiəsi) funksiyası*** təkcə məhkəmə üçün deyil, cinayət prosesini həyata keçirən bütün dövlət orqanları üçün xas olan bir funksiyadır. Təkidində dar mənada prosessual termin kimi də istifadə edilə bilən «müdafiə» kateqoriyasının olması bu funksiyanın bəzən səhvən «müdafiə funksiyası» ilə eyniləşdirilməsinə səbəb olur, lakin milli hüquq ədəbiyyatında professor F.M.Abbasova tərəfindən həmin məsələ kifayət qədər dəqiq şəkildə izah edilmişdir: «... cinayət təqibini həyata keçirən dövlət orqanları tərəfindən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsinə yönəlmiş hərəkətlərin müdafiə tərəfinin aktivliyi nəticəsində deyil, öz təşəbbüsü ilə həyata keçirilməsi onların müdafiə funksiyasının subyektə olmasına dələlət etmir. Cinayət təqibi orqanlarının bu fəaliyyəti ittihamdan müdafiə funksiyası kimi deyil, hüquqmüdafiəsi funksiyası kimi başa düşülməlidir».<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslük. Ümumi hissə. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2012, s. 16-17.

**Təşkilati funksiya** da məhkəmənin əsas funksiyası ilə paralel olaraq həyata keçirilir və işi həll etmə funksiyasının səmərəli yerinə yetirilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmağa yönəlsə də, məhkəmənin müstəqil fəaliyyət istiqamətini təşkil edir, çünki bu funksiyanın realizəsi zamanı işin mahiyyəti üzrə həlli üçün əhəmiyyətli olan heç bir məsələyə hüquqi qiymət verilmir.

Məhkəmənin **xəbərdaredici (preventiv) funksiyası** hüquq ədəbiyyatında həm geniş, həm də dar anlamlarda izah edilmişdir. Geniş mənada məhkəmənin bu funksiyası izah edilərkən göstərilir ki, məhkəmənin bütün fəaliyyəti hüquqi dövlətin əsaslarının, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsinə, sosial ədalətin bərqərar edilməsinə yönəlir. Məhkəmə baxışının bütün gedişatı boyu məhkəmənin iclasında iştirak edən şəxslərə xəbərdaredici-tərbiyələndirici təsir göstərilir. Məhkəmə hökmünün xəbərdaredici-tərbiyələndirici rolu xüsusilə vurğulanır. Məhkəmənin nəzərdən keçirilən funksiyasına dar anlamda baxan müəlliflər isə, onun özünü tərbiyələndirici və xəbərdaredici elementə bölməklə izah etməyə üstünlük verirlər .

**Vurulmuş zərərin ödənilməsinin təmin edilməsi funksiyası.** AR CPM-in 188-ci maddəsi məhkəmənin təşəbbüsü ilə maddi ziyanın ödəndirilməsindən bəhs edir. Bu normanın məzmununa görə, cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə sənədlər və sübutlar buna imkan verirsə, müstəsna hallarda məhkəmə baxışı zamanı şəxs verilmiş mülki iddianı şəxsən müdafiə etmək imkanından məhrum olduqda məhkəmə öz təşəbbüsü ilə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməllə ona vurulmuş ziyanın ödənilməsi barədə qərar qəbul etməyə haqlıdır. Qüvvədə olan cinayət-prosesual qanunvericilikdə müəyyən edilmiş mexanizmə əsasən, məhkəmə tərəfindən zərərin ödəndirilməsi üçün hər bir halda şəxs tərəfindən mülki iddia verilmiş olmalıdır.

**III.** Əsas funksiyadan ayrılıqda yerinə yetirilən funksiyalar. Məhkəmənin əsas funksiyasından ayrılıqda yerinə yetirilən cinayət-prosesual funksiyaların başlıca əlaməti onların işi həll etmə funksiyasından «kənarda», müstəqil icraat şəklində və xüsusi prosedurlar daxilində icra edilməsidir.

**Məhkəmə nəzarəti funksiyası** məhkəmənin əsas funksiyasından ayrılıqda yerinə yetirilən cinayət-prosesual funksiyalardan biridir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra qəbul edilmiş yeni cinayət-prosesual qanunvericilik özündə şəxsiyyətin hüquq və qanuni mənafələrinin qorunması istiqamətində bir sıra yeni və mütərəqqi hüquq institutlarını əks etdirmişdir. Belə yeni hüquq institutlarından biri məhkəmə nəzarətidir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, qanunvericiliyin özündə məhkəmə nəzarəti prosesual funksiya qismində təsbit edilmişdir.

Hüquq ədəbiyyatında «məhkəmə nəzarəti» funksiyası (*bəzən, bu kateqoriya məhkəmənin nəzarət funksiyaları da adlandırılır*) dar və geniş mənalarda izah edildiyi üçün, bəzi hallarda həmin termin altında müstəqil funksiya kimi nəzərdən keçirilməsi mümkün olan bir neçə funksiya birləşdirilir. Belə ki, geniş mənada «məhkəmə nəzarəti» funksiyasının tərkibinə ədəbiyyatda *a) perspektiv (ilkin) məhkəmə nəzarəti; b) retrospektiv (sonrakı) məhkəmə nəzarəti; c) yuxarı instansiya məhkəmələrinin nəzarəti; d) korrektiv (düzəliş etmə)* funksiyaları aid edilir.

**Reabilitasiya funksiyası** məhkəmənin əsas funksiyasından ayrılıqda yerinə yetirilən digər cinayət-prosessual funksiyadır. Məhkəmə tərəfindən reabilitasiya hüququnun tanınması özü-özlüyündə müstəqil funksiya kimi çıxış etmir, bu element işi həll etmə funksiyasının tərkib elementi kimi nəzərdən keçirilməlidir (*AR CPM-in 61.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesi gedişi zamanı vurulmuş ziyanın ödənilməsinə tələb etmək hüququ qanuni qüvvəyə minmiş bəraət hökmündə və ya cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərarla tanınır – müəllif*). Müstəqil funksiya kimi isə məhkəmənin bəraət almış şəxsin müraciəti əsasında ona vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında məsələnin həlli istiqamətindəki prosesual fəaliyyəti çıxış edir.

Hüquq ədəbiyyatında məhkəmələrin sosial, hüquqyaradıcı, kriminoloji və s. funksiyalarının da adı çəkilir. Bu amil bir daha göstərir ki, nəzəriyyədə məhkəmələr tərəfindən yerinə yetirilən funksiyaların dairəsi barədə fikir plüralizmi mövcuddur, lakin, fikrimizcə, bizim tədqiqat işinin qarşısında qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün məhkəmələrin yuxarıda sadalanan funksiyalarının təhlil edilməsi ilə də kifayətlənmək mümkündür.

Dissertasiyanın **II fəsl** «**Məhkəmə nəzarəti qaydasında ibtidai həbsin təbiiqi məsələləri**» adlanır. Bu fəslin «**Həbs – qətimkan tədbirləri sisteminin elementi kimi**» adlanan birinci yarım fəslində qeyd edilir ki, həbs qətimkan tədbirlərinin ən ağıridır və öz mahiyyəti etibarı ilə təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən təcrid edilməsi deməkdir. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə həbs qətimkan tədbiri haqqında prosesual qaydalarda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Yeni Cinayət-Prosessual Məcəllədə, ilk dəfə olaraq, həbsə qanunvericiliyin əsas anlayışlarını izah edən maddə daxilində normativ anlayış verildi. Bundan başqa, yeni CPM-in XVII fəsl (*Qətimkan tədbirləri*) daxilində həbsə bir sıra müstəqil maddələr sistemi həsr edilmişdir (*AR CPM-in 157-162-ci maddələri*).

AR CPM-in 154-cü maddəsinin həbslə bağlı müddəalarına görə, həbs (*və ona alternativ olan girov və ev dustaqlığı qətimkan tədbirləri*) **yalnız təqsirləndirilən şəxsin barəsində** seçilə bilər. AR CPM-in 157.1-ci maddəsinə əsasən, təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq, şəxsin



cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda, o, həbs oluna və ya zərurət olmadıqda həbsdə saxlanıla bilməz.

Həbsdə saxlama müddətləri və onların uzadılması qaydaları AR CPM-in 158-159-cu maddələri ilə müfəssəl şəkildə tənzimlənmişdir.

Bu fəslin «**Məhkəmə nəzarəti qaydasında ibtidai həbsin tətbiq edilməsinin bəzi hüquqi tənzimləmə problemləri**» adlanan ikinci yarım fəslində qeyd edilir ki, AR CPM-in 157.1-ci maddəsinin öz quruluşu həbs tətbiq edən məhkəmədə təqsirləndirilən şəxsin cinayət törədilməsinə aidiyyətinin sübut olunmasında inamın mövcud olması barədə tələb təsbit edir, çünki həmin maddəyə əsasən, təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq, şəxsin, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda, o, həbs oluna bilməz. Məntiqi tənəsüb qursaq, belə çıxar ki, məhkəmə şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmişdirsə, həmin şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmuşdur. Halbuki, ibtidai həbsin seçilməsi və ya onun müddətinin uzadılması ilə bağlı məsələni həll edərkən hakimin cavab verməli olduğu suallar sistemi, hökmün çıxarılması haqqında məsələ həll edilərkən əhəmiyyət kəsb edən suallarla üst-üstə düşməməlidir. Belə düşünürük ki, AR CPM-in 157.1-ci maddəsində «aidiyyətin» sübut edilməsi əvəzinə, «əsaslı şübhələrin mövcudluğundan» bəhs etmək daha məqsədəuyğun olardı. Məsələn, İHAM-in *Foks, Kempbell və Xartli Birləşmiş Krallığa qarşı iş* üzrə 30 avqust 1990-cı il tarixli Qərarında qeyd edilmişdir ki: « ... şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhələr olmalıdır yalnız belə hallarda azadlıqdan məhrum etmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur ... hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət arasında əlaqəni fakt və məlumatlarla əsaslandırılmış olduqda əsaslı hesab oluna bilər ... əsaslı şübhə yalnız şəxsin əvvəllər hər hansı bir hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslanıla bilməz ... şəxsə münasibətdə şübhə onun həmin dövrdə şübhələndiyi əməllə əlaqədar olmalıdır».

AR CPM-in 447.1-ci maddəsinin məzmunundan bəlli olur ki, qanun məhkəmə nəzarəti qaydasında həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üzrə məhkəmə iclasının bütün hallarda qapalı keçirilməli olmasını nəzərdə tutur. Biz, belə yanaşma ilə razılaşmırıq və hesab edirik ki, məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş konkret halların olmadığı təqdirdə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə icraat üçün qapalı iclas formasının müəyyən edilməsi, həm qüvvədə olan digər konstitusion və cinayət-prosessual normalarla ziddiyyət yaradır, həm də məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatı açıq məhkəmə iclası formasının bütün müsbət cəhətlərindən məhrum edir. Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, AR

Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin V hissəsinə əsasən, bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır. İşə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və kommersiya sirlərinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, ya da vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətinin mövcudluğunu müəyyən edir. Qeyd edilən konstitusion müddəə öz inkişafını AR CPM-in 27.1-ci maddəsində də tapır: «Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş dövlət, peşə və kommersiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması halları istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasında cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsi bütün məhkəmələrdə açıq aparılır».

Göründüyü kimi, konstitusion xarakterli prinsip-normalar məhkəmə iclasının qapalı həyata keçirilməsi üçün konkret şərt – dövlət, peşə və kommersiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması şərtini müəyyən etmişdir. Bu şərtin mövcud olmadığı hallarda məhkəmə iclasının qapalı həyata keçirilməsinə nə yol verilir, nə də ehtiyac duyulur.

Bu fəslin «**Məhkəmə nəzarəti qaydasında ibtidai həbsin tətbiqi təcrübəsində yaranan bəzi problemlər**» adlanan üçüncü yarımfəslində qeyd edilir ki, məhkəmə nəzarəti qaydasında ibtidai həbsin tətbiqi təcrübəsində yaranan problemlərin öyrənilməsi üçün bu sahədə hakim fəaliyyəti və məhkəmə səhvləri tədqiqat predmeti kimi çıxış etməlidir. Eyni zamanda, hakim fəaliyyətinin spesifikliyi bu sahənin tədqiqi zamanı xüsusi metodikanın tətbiqini şərtləndirir. Məsələ burasındadır ki, məhkəmə qərarlarının həqiqiliyi prezumpsiyasının tələblərinə əsasən, ayrı-ayrı hakimlərin qəbul etdikləri qərarların qanunsuz, əsassız və ya ədalətsiz olması haqqında səlahiyyətli yuxarı instansiya orqanı rəsmi mövqə bildirməzdən əvvəl, hətta elmi mənbələrdə də güvvədə olan məhkəmə qərarlarının qanunsuzluğu, əsassızlığı və ya ədalətsizliyinin bu və ya digər formada arqumentasiya edilməsi qadağan edilməsə də, məqsədəuyğun hesab edilmir. Adətən, doktrinal müstəvidə məhkəmə səhvlərinin tədqiq edilməsi üçün ya artıq rəsmən məhkəmə səhvi kimi qiymətləndirilmiş konkret halların təhlil edilməsi, yaxud da ideal (*yəni reallıqda mövcud olmamış, uydurulmuş – müəllif*) situasiyaları modelləşdirmək tövsiyə edilir.

Biz, qeyd edilən tövsiyələrin birincisinə – rəsmən məhkəmə səhvi kimi qiymətləndirilmiş konkret halların təhlil edilməsinə üstünlük vermək istərdik. Bunun üçün isə, ən mötəbər mənbə kimi Məhkəmə-Hüquq Şurasının intizam icraatı üzrə qərarlarını qəbul edirik. Odur ki, tərəfimizdən Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2005-2010-cu illər üzrə intizam icraatı üzrə qərarları məhkəmə nəzarəti qaydasında ibtidai həbsin tətbiqi təcrübəsinin problemləri kontekstindən öyrənilmiş, ümumiləşdirilmiş və bunun

nəticəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi ilə bağlı məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən birinci instansiya məhkəmələrinin fəaliyyətində yol verilən və gələcəkdə yol verilməsi ehtimal edilə bilən **tipik qanun pozuntularının** aşağıdakı sistemi müəyyən edilmişdir:

– Həbs qətimkan tədbiri haqqında məsələnin məhkəmə nəzarəti qaydasında həlli zamanı məhkəmənin iclasında müdafiəçinin iştirakının təmin edilməməsi;

– Həbs müddətinin şəxsə istinad edilən cinayətin ictimai təhlükəlilik və ağırlıq dərəcəsinə uyğun olmaması və həbsdə saxlanılma müddətinin hesablanması zamanı səhvə yol verilməsi;

– Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin xüsusi şərtlər (AR CPM-in 434-cü maddəsi) daxilində tətbiq edilməsinə yol verilməsi haqqında qaydanın nəzərə alınmaması;

– Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarların məzmununda qeyri-dəqiqliyə yol verilməsi, məhkəmə nəzarəti icraatı qaydasında məhkəmə iclaslarının protokollarının düzgün yazılmaması, nətəmmam materiallar əsasında həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi haqqında qərar qəbul etmə;

– Həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı prosessual qaydalara (AR CPM-in 159-cu maddəsi) riayət edilməməsi.

Məhkəmə nəzarəti qaydasında həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi zamanı hakimlər tərəfindən yol verilmiş və yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz qanun pozuntularının böyük əksəriyyəti AR Ali Məhkəməsi tərəfindən Bakı şəhərinin rayon məhkəmələrində və Sumqayıt şəhər məhkəməsində 2008-ci ildə təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlarla və həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz olunmasına dair vəsatətlərə baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi zamanı aşkar edilmişdir. Məhz bu ümumiləşdirmə nəticələrindən də geniş istifadə etməkdə AR Ali Məhkəməsinin Plenumu 2009-cu ildə «*Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə təqdimatlarla baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında*» Qərar qəbul etmişdir. 2010-cu ildə isə, Məhkəmə-Hüquq Şurası, hakimlərin həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi ilə bağlı fəaliyyətində aşkar edilmiş qanun pozuntularının əksəriyyətinə reaksiya vermiş və məhz həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi ilə bağlı yol verdiyi qanun pozuntularına görə 4 fevral 2010-cu il tarixdə iki hakimin – hakim Y. Kərimov və hakim S. Məmmədovanın səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi barədə qanunla müəyyən edilmiş qaydada AR Prezidentinə təklif vermişdir.

Bunun nəticəsi olaraq, cənab prezident İlham Əliyevin «Azərbaycan Respublikasının birinci instansiya məhkəmələrinin bəzi hakimlərinin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi haqqında» 18

may 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə işlərə baxarkən qanunvericiliyin tələblərini dəfələrlə kobudcasına pozduqlarına görə həmin hakimlərin səlahiyyətlərini vaxtından əvvəl xitam verilmişdir.

Dissertayianın III fəslı «**Məhkəmə nəzarəti qaydasında həll edilən prosessual əhəmiyyətli digər məsələlər**» adlanır. Bu fəslin «**Vəzifəli şəxslərin prosessual hərəkətləri (hərəkətsizliyi) və qərarları məhkəmə nəzarətinin obyektı kimi**» adlanan birinci yarımfəslində qeyd edilir ki, məhkəmə nəzarətinin obyektləri qanunla müəyyən edilir və bu obyektlərin dairəsi müəyyən edilərkən əsas kriteriya kimi obyekt qismində nəzərdən keçirilən hüquq institutunun cinayət mühakimə icraatına bu və ya digər formada cəlb edilmiş şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafələrinə «müdaxilə etməsi» dərəcəsi götürülür.

Cinayət mühakimə icraatında məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə şikayət vermək hüququna malik olan subyektlərin dairəsinin normativ səviyyədə dəqiq tənzimlənməsi bir sıra məsələlərin həllində, xüsusilə də, bu şəxslərin məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatda hansı qismdə, yəni müstəqil olaraq ərizəçi kimi, yoxsa məhkəməyədək icraatda malik olduqları prosessual statusda çıxış etmələrinin müəyyən edilməsində olduqca əhəmiyyətlidir. Məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə kimlərin şikayət verə bilməsi məsələsinə AR CPM-in 449.2-ci maddəsi aydınlıq gətirmişdir.

Məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə nələrdən şikayət verilə bilməsi məsələsinə izah etmək üçün, bir daha AR CPM-in 449-cu maddəsinə müraciət etməli oluruq. İlk öncə, qeyd etmək lazımdır ki, AR CPM-in 449.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə təhqiqatçının və ya onun səlahiyyətlərini həyata keçirən şəxsin, tutulmanı və ya tutulan şəxsin həbsdə saxlanılma yerlərində saxlanılmasını həyata keçirən şəxsin, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin, müstəntiqin və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun prosessual **hərəkətlərindən** (*tünd rənglə qeyd etmə – müəllif*) və ya qərarlarından şikayət verilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, qüvvədə olan qanunvericiliyin normalarında yalnız cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosessual hərəkətlərindən söhbət getsə də, milli hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, bir sıra hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hərəkətsizliyindən də AR CPM-in 449-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada şikayət verilə bilər.

Məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə verilmiş şikayətlərin necə həll edilməsi məsələsinə isə, AR CPM-in 450-ci maddəsinin müddəaları tənzim edir. Həmin maddəyə əsasən, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosessual hərəkətlərindən və ya qərarlarından şikayətə onun daxil olduğu andan on gün müddətində qapalı məhkəmə

iclasında hakim tərəfindən təkbaşına baxılır. Həmin iclasda şikayət vermiş şəxs və onun qanuni nümayəndəsi, hərəkət və ya qərar barəsində şikayət verilən şəxs, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya yuxarı prokuror iştirak edə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, sadalanan şəxslərin bu iclasda iştirakı məcburi göstəriş deyildir, bu, onların hüququdur.

Bu fəslin «**Prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi və istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi məhkəmə nəzarətinin obyektinə kimi**» adlanan ikinci yarım fəslində qeyd edilir ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tələblərinə görə, cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək icraat mərhələsində bəzi prosessual məcburiyyət tədbirləri müstəsna olaraq, bəziləri isə konkret hallarda məhkəmə qərarı əsasında tətbiq edilə bilər. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi də məhkəmə nəzarəti institutunun təsiri sferasına düşür. Prosessual məcburiyyət tədbirlərindən hansılarının və hansı hallarda tətbiq edilməsi üçün məhkəmə qərarının tələb olunduğu məsələsinə AR CPM-in 444-cü maddəsi müəyyən qədər aydınlıq gətirməyə cəhd göstərmişdir.

Bununla belə, AR CPM-in 444-cü maddəsi heç də tam təkmil deyildir və onun məzmununda kifayət qədər boşluq və ziddiyyətlər mövcuddur. Məsələn, AR CPM-in 444-cü maddəsinin məzmununda məhkəmə qərarı əsasında tətbiq edilən prosessual məcburiyyət tədbirləri sırasında qətimkan tədbirlərindən yalnız həbs və vəzifədən kənarlaşdırmanın adının çəkilməsi olması, həbsə alternativ olan qətimkan tədbirlərinin adlarının isə bura aid edilməməsi doğru deyildir. Normadakı növbəti qüsur tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsinin, prosessual məcburiyyət tədbiri qismində göstərilməsidir. AR CPM-in 273.1-ci maddəsinə görə isə tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi müstəqil istintaq hərəkətidir.

AR CPM-in 444.1.3-cü maddəsinə nəzər saldıqda, görünür ki, onun məzmununda yalnız təqsirləndirilən şəxsin vəzifədən kənarlaşdırılmasından söhbət gedir, halbuki, AR CPM-in 172.2-ci maddəsinə görə, bu qətimkan tədbiri şübhəli şəxs barəsində də tətbiq edilə bilər, həmçinin, bu qətimkan tədbiri şübhəli şəxs barəsində tətbiq edilərkən də məhkəmə qərarının alınması zəruridir. Bundan başqa, AR CPM-in 444.1.4-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə-psixiatriya və ya məhkəmə-tibb ekspertizasının aparılması üçün şübhəli, təqsirləndirilən və ya psixi vəziyyətinə görə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilə bilməyən şəxsin tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi də yalnız məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, şübhəli, təqsirləndirilən və ya psixi vəziyyətinə görə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilə bilməyən şəxsin məhkəmə-psixiatriya və ya məhkəmə-tibb ekspertizasının aparılması üçün tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi haqqında məsələ o vaxt məhkəmə nəzarətini həyata keçirən

məhkəmə tərəfindən həll edilməlidir ki, şəxs könüllü olaraq, tibb müəssisəsinə gedərək orada müayinə olunmaqdan boyun qaçırınsın. Şəxsin lazımı qaydada rəsmiləşdirilmiş razılığı olduqda onun tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi barədə məhkəmə qərarına ehtiyac qalmır.

İstintaq hərəkətlərinin məhkəmə qərarı əsasında məcburi aparılması məsələləri isə AR CPM-in 443-cü maddəsi ilə tənzim edilir. İstintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi proseduru özü-özlüyündə «məcburiyyətin» yaranmasına yönəlməmişdir, onların əsas məqsədi yeni sübutların əldə edilməsi və ya mövcud sübutların yoxlanılmasıdır. İstintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilmə imkanı məhz bu məqsədlərin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Yeni sübutun əldə edilməsinə və ya mövcud sübutun yoxlanılmasına ayrılıqda götürülmüş fərdin iradəsi mane olan hallarda istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi bu maneənin aradan qaldırılmasına, bununla da, cinayət prosesinin normal gedişatına xidmət edir. Deməli, istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi cinayət prosesinin normal gedişatının təminat vasitəsidir və istintaq hərəkətinin «adi» qaydada həyata keçirilməsinə mane olan halın və ya halların mövcud olması ilə şərtlənir. Başqa sözlə, istintaq hərəkətinin məcburi həyata keçirilməsi prosessual fəaliyyətin müvafiq növü üçün tipik yox, atipik haldır. İstintaq hərəkətinin məcburi həyata keçirilməsi, özü və ya əmlakı barəsində istintaq hərəkəti həyata keçirilən şəxsin buna könüllü razılıq verməməsi, bəzən isə məqsədyönlü olaraq mane olmasından irəli gələn cavab reaksiyasıdır.

İstintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi hüququ və bu hüququn realizə edilməsi proseduru (*əsasən məhkəmə qərarının alınması nəzərdə tutulur*) həmin istintaq hərəkətinin «adi qaydada» həyata keçirilməsinə mane olan amilin dəf edilə bilməsi xassəsi ilə də şərtlənir. Başqa sözlə, istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinə mane olan amil elə xassəli olmalıdır ki, məcburiyyətin tətbiqi onu neytrallaşdırırsın. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi ümumiyyətlə həmin istintaq hərəkətinin hüquqi təbiəti ilə bir araya sığmır. Belə ki, şübhəli və ya təqsirləndirilənin (*eləcə də, hər hansı bir digər şəxsin*) məhkəmə qərarı əsasında məcburi dindirilməsi və ya onun başqa şəxslərlə məhkəmə qərarı əsasında məcburi üzleşdirilməsi, onun ifadələrinin yerində məcburi yoxlanılması, ondan aktiv əməli fəaliyyət tələb edən istintaq eksperimentinin məcburi həyata keçirilməsi praktiki olaraq mümkün deyildir. Bu, o deməkdir ki, məcburi həyata keçirilməsinə yol verilən istintaq hərəkətlərinin sistemi həmin istintaq hərəkətlərinin özlərinin mahiyyəti və hüquqi təbiəti ilə də şərtlənir.

Dissertasiya işinin **nəticə** hissəsində tədqiqata yekun vurulmuş, müəllifin əldə etdiyi əsas elmi və təcrübi əhəmiyyətli nəticələr ümumiləşdirilmiş və sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim edilmişdir.

**Dissertasiyanın mövzusu üzrə müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri nəşr olunmuşdur:**

1. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hərəkət və ya qərarı məhkəmə nəzarətinin obyektı kimi: de lege lata & de lege ferenda // 10 dekabr Beynəlxalq İnsan hüquqları gününə həsr edilmiş Beynəlxalq elmi-praktik Konfrans (13-14 dekabr 2012-ci il). Qloballaşma dövründə insan hüquqları və milli hüquq sistemləri. Bakı, 2013. s. 601-604.
2. Cinayət mühakimə icraatında məhkəmənin prosesual funksiyaları barədə // Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, № 39, 2014. s. 66-71.
3. İbtidai həbsin təcrübəsində yaranan bəzi problemlər haqqında // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi, № 60, Bakı, 2014 s. 26-29 (həmmüəllifliklə).
4. Prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi və istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi məhkəmə nəzarətinin obyektləri kimi // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi, № 61, Bakı, 2014. s. 57-67
5. Məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi məsələlərinin bəzi aktual problemləri // Azərbaycanca hüquqi dövlət quruculuğunun aktual problemləri. Fəlsəfi, sosioloji və hüquqi təhlil və proqnozlaşdırma. II Beynəlxalq elmi Konfrans materialları. (23-24 oktyabr). Bakı, Təknur, 2014, s.135-140 (həmmüəllifliklə).
6. Меры процессуального принуждения, применяемые по постановлению суда, в уголовном процессе Азербайджанской Республики // Правовые проблемы противодействия преступлениям и иным правонарушениям. Вторая Международная научно-практическая Конференция. Сургут, 25 апреля 2014 г. Материалы 2-ое изд., перераб. и доп. s. 252-255.
7. Функция судебного контроля в уголовном Азербайджанской Республики // Право и государство: теория и практика. № 12(120). Москва – 2014, s.119-122.
8. Məhkəmə nəzarəti qaydasında həbsin tətbiq edilməsinin bəzi hüquqi tənzimləmə problemləri // Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları. IV Respublika elmi-nəzəri Konfransın materialları. (6-7 may). Bakı, 2014, s. 224-228.
9. Cinayət-prosesual funksiyalar haqqında təlim // Qanun, Bakı, 2016, № 1, s. 78-84.

Сафаров Фуад Нушраван оглы

## ПРОБЛЕМЫ ПРОИЗВОДСТВА В ПОРЯДКЕ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

### РЕЗЮМЕ

Данная работа посвящена проблемам осуществления функции судебного контроля в уголовном процессе Азербайджанской Республики. Цель исследования заключается в разработке предложений и рекомендаций по повышению эффективности функции судебного контроля.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы.

Во **введении** аргументируется актуальность темы исследования, указываются степень разработанности проблемы, объект, предмет, цели, задачи, методологическая, эмпирическая и теоретическая база исследования, доводятся до сведения научная новизна и положения, выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость результатов исследования, сообщаются данные о структуре диссертации.

В **первой главе**, именуемой «**Место функции судебного контроля в системе уголовно-процессуальных функций**» рассматриваются основные положения учения об уголовно-процессуальных функциях и система функций, осуществляемых судом в уголовном судопроизводстве.

Во **второй главе**, именуемой «**Вопросы применения предварительного заключения под стражу в порядке судебного контроля**» рассматриваются проблемы правового регулирования и практики применения заключения под стражу.

В **третьей главе**, именуемой «**Иные процессуально значимые вопросы, разрешаемые в порядке судебного контроля**» процессуальные действия, бездействия и решения должностных лиц также применение мер процессуального принуждения, и принудительное производство следственных действий рассмотрены в качестве объектов судебного контроля.

В **заключении** подытожены основные выводы по делу.



**Safarov Fuad Nushravan oglu**

**PRODUCTION PROBLEMS AS JUDICIAL CONTROL IN  
CRIMINAL PROCEDURE**

**SUMMARY**

This work is devoted to problems of implementation of function of judicial control in criminal procedure of the Azerbaijan Republic. The research purpose consists in development of offers and recommendations about increase of efficiency of function of judicial control.

The thesis consists of introduction, three chapters, the conclusion and the list of references.

In **introduction** relevance of a subject of research is reasoned, problem readiness degree, object, a subject, the purposes, tasks, methodological, empirical and theoretical base of research are specified, the scientific novelty and provisions submitted for protection the theoretical and practical importance of results of research are brought to the attention, it is reported the theses this about structure.

In **chapter 1**, the referred to as "**Place of function of judicial control in system of criminal procedure functions**" basic provisions of the doctrine about criminal procedure functions and system of the functions performed by court in criminal trial are considered.

In **chapter 2** which is referred to as "**Questions of application of a pre-trial detention into custody as judicial control**" problems of legal regulation and practice of application of detention are considered.

In the **chapter 3** which is referred to as "**Other procedurally significant questions resolved as judicial control**" legal proceedings, failure to act and the decision of officials also application of measures of procedural coercion and forced production of investigative actions are considered as objects of judicial control.

In **the conclusion** the main conclusions on case are summed up.

Sifariş № 28. Tirajı 100 nüsxə

---

Azərbaycan MEA Geologiya və Geofizika İnstitutu  
«Nafta-Press» nəşriyyatı  
Bakı, H.Cavid pr. 119, Tel.: 539-39-72

*На правах рукописи*

**САФАРОВ ФУАД НУШРАВАН ОГЛЫ**

**ПРОБЛЕМЫ ПРОИЗВОДСТВА В ПОРЯДКЕ СУДЕБНОГО  
КОНТРОЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**

5612.01 - Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза;  
оперативно-розыскная деятельность

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**

диссертации на соискание ученой степени  
доктора философии по праву

**БАКУ – 2016**